

8. TEMELJNE VRIJEDNOSTI PRAVNOG PORETKA EVROPSKE UNIJE

*Ivan Vuković**

Sažetak: Ovaj rad analizira etičke norme koje predstavljaju vrijednosni temelj Evropske unije i osnov suživota njenih 27 država-članica i više od 450 miliona ljudi. Mišljenja smo da njihovo usvajanje, više od svih pravnih, ekonomskih i političkih standarda evropskog ponašanja, predstavlja *conditio sine qua non* pune integracije Crne Gore u Uniju, i dugoročni garant evropskog kvaliteta života njenih građana. S namjerom da ukažemo na njihov značaj, analizirali smo pravno-politička dokumenta – prije svih Povelju o osnovnim pravima Evropske unije i Lisabonski sporazum – kojima se definišu osnovne etičke vrijednosti ujedinjene Evrope. Pored toga, osvrnuli smo se i na brojne polemike o evropskom identitetu koje su pratile njihovo usvajanje.

Abstract: This work analyzes ethical norms symbolizing the moral foundation of European Union and the basis for coexistence of its 27 member-states and more than 450 million people. We believe that their adoption, more than any legal, economic, and political standards of European conduct, symbolizes *conditio sine qua non* for European integration of Montenegro, and long-term guarantee of European life of its citizens. In order to emphasize their significance, we examine legal and political documents – first and foremost the Charter of Fundamental Rights of the European Union, and the Treaty of Lisbon – which define the basic ethical norms of the united Europe. In addition, we look at numerous discussions that followed the course of their adoption.

Mi ne spajamo države, mi ujedinjujemo ljude.

Jean Monnet (1952)

8. 1. UVODNA RAZMATRANJA

Demokratski svijet je nedavno proslavio dvije decenije od pada Berlinskog zida, događaja koji je obilježio početak ujedinjenja Njemačke i „povratka Evropi” onog njenog dijela koji se, gotovo pola vijeka, nalazio zarobljen sa druge strane gvozdene ideološke zavjese. Gotovo istovremeno, i posljednja zemlja-članica EU (Češka Republika) ratifikovala je Lisabonski ugovor, čime je ovaj ključni dokument za institu-

* Mr Ivan Vuković, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

cionalni razvoj Unije zvanično stupio na snagu. Ideje prošlih generacija o životu u Evropi „ujedinjenoj u različitostima”¹, postaju tako realnost budućih.

U pogledu pristupanja velikoj demokratskoj porodici evropskih naroda, Crna Gora se, u ovom trenutku, nalazi na pola puta između sna i jave. Kao i sve druge države Zapadnog Balkana i, nešto ranije, Centralne i Istočne Evrope, naša zemlja definisala je punopravno članstvo u EU kao prioritetni spoljnopolitički cilj. Na temelju opšteg društveno-političkog konsenzusa o neophodnosti priključenja Uniji, Crna Gora je u prethodnom periodu učinila značajne korake u pravcu njegove realizacije. Potpisan je Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju i podnijeta kandidatura za članstvo u Uniji. Nakon toga, i odgovori na pitanja iz Upitnika EU zvanično su uručeni briselskoj administraciji. Kao potvrda dosadašnjih uspjeha Crne Gore u procesu približavanja EU, uslijedila je i liberalizacija viznog režima sa zemljama Šengen zone.

Najteži zadaci za našu zemlju na putu evropskih integracija, međutim, tek predstoje. Najprije, bezrezervno prihvatanje principa vladavine prava i pravne države u Crnoj Gori predstavlja osnovnu pretpostavku njenog budućeg razvoja. Osim toga, potrebno je intenzivirati proces ekonomskih reformi u cilju povećanja stepena konkurentnosti crnogorske privrede na tržištu Evropske unije. Istovremeno, kroz proces pregovora o članstvu sa Evropskom unijom koji bi, prema realnim procjenama, trebalo da započnu naredne godine, Crna Gora će u svoje zakonodavstvo postepeno integrisati cjelokupno pravno nasljeđe EU (*acquis communautaire*). Uspješna implementacija evropskih zakona zahtijeva podizanje kvaliteta rada državne administracije na znatno viši nivo od postojećeg. Na kraju, uspjeh svih pomenutih strukturnih i organizacionih reformi zavisi, prije svega, od političke volje najviših državnih struktura, koja je, makar deklarativno, bila jasno izražena u proteklom periodu.

No, možda se i najveći izazov za crnogorsku državu i građane na putu ka EU odnosi na prihvatanje vrijednosnog sistema na kojem počiva zajedništvo njenih zemalja-članica. U poređenju sa prethodno pomenutim, međutim, o ovom aspektu evropskih integracija se, osim u najopštijim kategorijama, prilično rijetko govori u Crnoj Gori. Iako suštinski važna za ukupnu transformaciju njenog društva, ideja o pristupanju Evropskoj uniji kao zajednici vrijednosti ostaje tako u sjenci velikih političkih i ekonomskih tema vezanih uz ovaj proces.

U ovom tekstu biće riječi o etičkim normama koje predstavljaju temelj zajedničke evropske kuće 27 država i više od 450 miliona ljudi. Mišljenja smo da njihovo usvajanje, više od svih pravnih, ekonomskih i političkih standarda evropskog ponašanja, predstavlja *conditio sine qua non* pune integracije Crne Gore u Uniju, i dugoročni garant evropskog kvaliteta života njenih građana. S namjerom da ukažemo na njihov značaj, analiziraćemo pravno-politička dokumenta kojima se definišu osnovne etičke vrijednosti ujedinjene Evrope. Istovremeno, osvrnućemo se i na brojne polemike o evropskom identitetu koje su pratile njihovo usvajanje.

¹ Zvanični moto Evropske unije

8. 2. PROBLEM DEFINISANJA EVROPSKOG IDENTITETA

Prije nešto više od dvije godine (13. 12. 2007), najviši predstavnici država-članica Evropske unije usvojili su Lisabonski ugovor u cilju definisanja smjernica njenog razvoja u XXI vijeku. U Preambuli ovog dokumenta ističe se da su univerzalne vrijednosti nepovredivih i neotuđivih prava ljudske ličnosti, slobode, demokratije, jednakosti i vladavine prava – koje su njime potvrđene – inspirisane *kulturnim, religijskim i humanističkim nasljeđem Evrope*. Iza ove, naizgled, jednostavne vrijednosne odrednice, krije se mnoštvo različitih pokušaja stvaranja jedinstvenog normativnog okvira za budućnost Unije. Naime, kao što je to ranije bio slučaj sa prijedlogom Ugovora o Ustavu EU, i proces usaglašavanja Lisabonskog ugovora obilježile su, osim političkih, brojne debate o zajedničkim vrijednostima na kojima bi EU trebalo trajno da počiva. Raspravama su dominirala dva suštinski različita shvatanja evropskog identiteta.

S jedne strane, Katolička crkva i konzervativni politički i intelektualni krugovi širom Evrope ponudili su viziju EU kao *porodice naroda* koja bi, baštineći zajedničke tekovine istorije, kulture, religije, nauke i umjetnosti, svoj razvoj temeljila na (judeo-)hrišćanskoj tradiciji evropske civilizacije.² U skladu s tim, njihov ključni zahtjev sastojao se u tome da se u Preambuli budućeg osnovnog pravnog dokumenta Unije pomenu Bog i njeni hrišćanski korijeni.³ Nasuprot ovom, stajao je model *Evrope građana* kao političke zajednice utemeljene na strogom poštovanju principa sekularizma, liberalizma i opštih vrijednosti demokratije, ljudskih prava i vladavine prava. I dok bi se u osnovi evropskog identiteta građana EU nalazila zajednička politička kultura, njihove bi kulturološke, vjerske i druge specifičnosti ostale u sferi privatnosti.

Uprkos neuspjehu projekta Ustava EU – odbačenog na referendumima u Holandiji i Francuskoj 2005. godine – u čijoj je Preambuli, bez pominjanja hrišćanskih korijena Unije, bilo istaknuto *kulturalno, religijsko i humanističko nasljeđe Evrope, iz kojeg su se razvila nepovrediva i neotuđiva ljudska prava i sloboda, demokratija, jednakost i pravna država kao univerzalne vrijednosti*⁴, argumenti u prilog liberalno-građanskog modela definisanja evropskog identiteta ipak su, u konačnom, odnijeli prevagu. Riješenost evropskih lidera da istraju u nastojanjima da stvore Evropu građana potvrđena je još 2007. godine kada je, povodom 50-og rođendana Unije, usvojena Berlinska deklaracija u kojoj se, opet bez osvrta na hrišćanske vrijednosti, ističu zajednički ideali poput ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, vladavine prava, tolerancije i solidarnosti. Konačno, usvajanjem i stupanjem na snagu

² U tom smislu, još je davne 1951. godine, jedan od „očeva osnivača” Evropske unije, Konrad Adenauer, istakao da: „proces integracije i stvaranja većih zajednica naroda služi održavanju zapadnohrišćanskih vrijednosti koje daju smisao našem životu”.

³ Tako je u obraćanju članovima Evropske narodne partije, u martu 2006. godine, papa Benedikt XVI naglasio da „Evropa mora uvažavati svoje hrišćanske korijene i jačati svijest o pripadnosti zajedničkoj civilizaciji kako bi odgovorila izazovima sa kojima se suočava”.

⁴ Preambula Lisabonskog ugovora

(01. 12. 2009) Lisabonskog ugovora, pomenute građanske vrijednosti postaju i zvanično moralna osnova za suživot u ujedinjenoj Evropi.

8. 3. EVROPA GRAĐANA

Na simboličkoj ravni, dakle, Lisabonski ugovor predstavlja veliku pobjedu ideje o građanskom karakteru Evropske unije. Zaštita i promocija vrijednosti istaknutih u njegovoj Preambuli, uz borbu protiv društvene isključivosti i diskriminacije, te očuvanje mira i blagostanja građana Unije, ubuduće će predstavljati njen osnovni zadatak i zajedničku obavezu svih njenih država-članica, kao i onih zemalja koje nastoje da se priključe demokratskoj porodici evropskih naroda. Sam Ugovor, međutim, predstavlja samo konačni institucionalni izraz višedecenijske težnje ka stvaranju ujedinjene Evrope po mjeri svih njenih građana. Iz tog razloga, da bismo razumjeli identitet Evropske unije danas, moramo prethodno ukazati na procese koji su doprinijeli njegovom stvaranju.

U tom kontekstu najprije treba istaći značaj demokratskog razvoja EU. Kao rezultat njenog institucionalnog približavanja „običnim ljudima”, vremenom je osnažen politički legitimitet Unije i stvorena osnova za njihovo čvršće povezivanje. Prvi direktni izbori za Evropski parlament, održani 1979. godine⁵, predstavljaju suštinski iskorak u tom pravcu. Uporedo sa ovim, tekao je i proces formiranja evropskog identiteta njenih građana. Šengensko brisanje granica među državama-članicama EU, usvajanje simbola Unije, uvođenje evropskog pasoša i jedinstvene valute i drugi slični projekti, snažno su uticali na razvoj njihove svijesti o pripadnosti zajedničkim – evropskim – vrijednostima. Više od svega, međutim, Evropa građana rezultat je procesa donošenja pravno-političkih dokumenata kojima je, od Ugovora iz Rima 1957. godine⁶, u kontinuitetu povećavan obim prava i sloboda garantovanih na nivou Unije. U tom pogledu, ključni doprinos njenom stvaranju dat je usvajanjem Povelje o osnovnim pravima Evropske unije.⁷

Povelja je usvojena 07. 12. 2000. godine, na samitu EU u Nici, u skladu sa prethodno definisanim ciljem⁸ da se stečena prava i slobode građana Unije objedine u jedinstven pravni dokument i tako im se učine pristupačnijima. Na taj način, snažnije nego ikada ranije, države-članice Unije obavezale su se na poštovanje cjelokupnog korpusa građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava evropskih građana. Iako njome nijesu ustanovljena nova prava na nivou EU (čl. 51/2), Poveljom su obuhvaćeni svi najvažniji izvori postojećih, poput Ugovora o Evropskoj uniji (case-

⁵ Od tada se održavaju svakih 5 godina.

⁶ Usvajanjem ovih ugovora, između ostalog, stvoreni su uslovi za slobodan protok ljudi, roba, usluga i kapitala u okviru granica ujedinjene Evrope.

⁷ Charter of Fundamental Rights of the European Union

⁸ Na sastanku u Kelnu, u junu 1999. godine, lideri zemalja-članica EU usvojili su zajedničku izjavu u kojoj se kaže „da je osnovna prava koja važe na nivou Evropske unije neophodno predstaviti u jedinstvenoj povelji i tako učiniti mnogo vidljivijim”.

law), prakse Evropskog suda pravde⁹, ustavne tradicije država-članica Evropske unije, te Evropske konvencije o ljudskim pravima Savjeta Evrope iz 1950. godine.¹⁰ U tom smislu, posebno je važan Ugovor o EU, usvojen u Matrihtu 1991. godine, kojim se ističe da je Unija utemeljena na *principu slobode, demokratiji, poštovanju ljudskih prava i osnovnih sloboda, i vladavini prava, principima koji su zajednički svim državama-članicama* (čl. 6) i predviđa mogućnost upotrebe političkih mehanizama protiv države-članice¹¹ koja ozbiljno prekrši neki od ovih principa (čl. 7).¹²

Jednom riječju, Povelja predstavlja svojevrstan katalog prava i sloboda, pravno obavezujućih za Evropsku uniju, njene institucije i za države-članice:

1. *Dostojanstvo* – ljudsko dostojanstvo, pravo na život, pravo na integritet ličnosti, zabrana mučenja, nehumanog postupanja i kažnjavanja;

2. *Slobode* – pravo na slobodu i bezbjednost, poštovanje privatnog i porodičnog života, zaštita ličnih podataka, pravo na sklapanje braka i osnivanje porodice, sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti, sloboda izražavanja i informisanja, sloboda okupljanja i udruživanja, umjetnička i naučna sloboda, pravo na obrazovanje, pravo na izbor profesije, sloboda bavljenja biznisom, pravo na imovinu, pravo na azil, itd.;

3. *Jednakost* – jednakost pred zakonom, nediskriminacija, kulturna, religijska i vjerska različitost, polna ravnopravnost, prava djeteta, prava starijih, inkluzija osoba sa invaliditetom;

4. *Solidarnost* – pravo radnika na informisanost i konsultacije *within the undertaking*, pravo na kolektivno pregovaranje i akciju, zaštita u slučaju neopravdanog otpuštanja, fer i pravedni uslovi rada, zabrana dječjeg rada i zaštita mladih ljudi na poslu, porodični i profesionalni život, socijalna zaštita i socijalna pomoć, zdravstvena zaštita, pristup službama od opšteg ekonomskog značaja, zaštita životne sredine, zaštita potrošača, itd.;

5. *Građanska prava* – aktivno i pasivno biračko pravo na izborima za Evropski parlament i lokalnim izborima, pravo na dobro upravljanje, pravo na pristup dokumentima, Evropski ombudsman, diplomatska i konzularna zaštita, itd.;

6. *Pravda* – pravo na efektivni pravni lijek i fer suđenje, presumpcija nevinosti i pravo na odbranu, principi legalnosti i proporcionalnosti krivičnog djela i kazne, pravo na zaštitu od ponovnog suđenja i kažnjavanja za isto krivično djelo.

Najvažniji cilj Evropske unije u periodu nakon usvajanja Lisabonskog sporazuma predstavlja stvaranje prostora slobode, bezbjednosti i pravde za sve njene gra-

⁹ Među najvažnije tekovine ove vrste svakako spadaju pravo na pravedno suđenje, pravo na efektivnu sudsku žalbu, pravo na udruživanje, sloboda izražavanja itd.

¹⁰ Ovoj konvenciji, kojom se uglavnom štite društvena i politička prava, do sada je pristupilo preko 40 evropskih zemalja, uključujući i Rusiju. Odredbe Povelje o osnovnim pravima EU, s druge strane, odnose se isključivo na države-članice Unije, i obuhvataju širi dijapazon prava, poput prava na dobro upravljanje, socijalnih prava radnika, bioetike itd.

¹¹ Što je bio slučaj 2000. godine, kada su Austriji uvedene sankcije nakon pobjede.

¹² Osim toga, u Ugovoru je istaknuto da će Unija poštovati nacionalni identitet svojih država-članica (čl. 6/3), te promovisati različitost njihovih kultura, uz isticanje zajedničkog kulturnog nasljeđa (čl. 151).

đane, uz istovremeno poštovanje njihovih osnovnih prava. U tom smislu, njegovim stupanjem na snagu učinjen je značajan iskorak u pravcu realizacije ovog cilja. Njime se, najprije, garantuje primjena Povelje EU o osnovnim pravima. Osim toga, Sporazum otvara put za pristupanje Unije Evropskoj konvenciji o zaštiti osnovnih ljudskih prava i sloboda (*European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms*). Na kraju, Lisabonskim ugovorom uvodi se i pravo na peticiju (milijun potpisa za pokretanje zakonodavne inicijative prema Evropskoj komisiji), i na taj način građanima Unije obezbjeđuje još jedan važan mehanizam za buduće pravno-političko djelovanje u okvirima EU.

8. 4. ZAKLJUČAK

8. 4. 1. STANJE

1) *Utemeljenost crnogorskog pravnog poretka na vrijednostima jedinstvenosti, građanstva, demokratije, socijalne pravde, ekologije i vladavine prava.* Pravni poredak Crne Gore utvrđuje crnogorsku državu kao liberalno-demokratsku (jedinственost, demokratija, vladavina prava) sa „dodatnim” vrijednostima diferenciranog građanstva, socijalne pravde i ekologije, što ukazuje na opštu usmjerenost unutrašnjeg pravnog poretka na ostvarenje ovih vrijednosti karakterističnih za zapadne liberalne demokratije. 2) *Opšta usklađenost vrijednosti pravnog poretka Crne Gore i Evropske unije.* Komparativna analiza pravnih poredaka Evropske unije i Crne Gore ukazuje na to da ne postoje temeljne vrijednosne razlike. Pravni poredak Crne Gore je vrijednosno usklađen sa pravnim poretkom EU, u smislu zaštite i promocije pojedinih opštih vrijednosti kakve su: „poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanje ljudskih prava, uključujući i prava osoba koje pripadaju manjinama”, te „pluralizma, nediskriminacije, tolerancije, pravde, solidarnosti i jednakosti između žena i muškaraca”. 3) *Protivrječnosti u vrijednosnim opredjeljenjima građana Crne Gore koja mogu podržati različite modele vrijednosne organizacije društva su solidna osnova za jačanje vrijednosti koje štiti pravni poredak.* Istraživanja društvene svijesti urađena u okviru tranzicione teorije ukazuju na sapostojanje izvjesnih elemenata liberalno-demokratskog, realsocijalističkog i tradicionalnog vrijednosnog modela u Crnoj Gori. Ovo se naročito odnosi na ukorijenjenost vrijednosti kolektivno shvaćene slobode i izraženog osjećaja solidarnosti. Opšti je utisak teorije da su ove vrijednosti duboko kulturno ukorijenjene i da liberalno demokratski institucionalni aranžmani moraju računati sa njima prije nego što ih mogu izmijeniti. U svakom slučaju, registrovane logičke inkompatibilnosti u sistemu vrijednosti ne znače i kulturnu inkompatibilnost, te je crnogorski vrijednosni sistem u načelu dobra osnova za prihvatanje i realizaciju vrijednosti sadržanih u pravnim porecima Crne Gore i Evropske unije. 4) *Nedovoljna institucionalna podrška određenim vrijednostima crnogorskog etosa.* Ovo se naročito odnosi na vrijednost ekologije koja je sastavni dio vrijednosti crnogorskog pravnog poretka. Istraživanja jasno pokazuju da je ekološka svijest izraženo prisutna u crnogorskom etosu. Trenutno stanje stvari ukazuje na to da ova karakteristika nije u dovolj-

noj mjeri podržana u smislu mogućnosti njene insitucionalne valorizacije kako sa strane države tako i sa strane civilnog društva.

8. 4. 2. CILJ (MOGUĆI PRAVCI RAZVOJA)

1) *Uvažavanje i jačanje osnovnih vrijednosti pravnih poredaka EU i CG u crnogorskom etosu uz očuvanje pojedinih vrijednosnih specifičnosti.* Vrijednosti su relativno trajne i stabilne pojedinačne i grupne dispozicije na koje se može postepeno uticati pravnim i institucionalnim aranžmanima i obrazovanjem. Puna funkcionalnost institucionalnih operacionalizacija najopštijih vrijednosti pravnog poretka zahtijeva podršku od strane društvenog etosa i zahtijeva određene izmjene u tom etosu. S obzirom na opredjeljenja crnogorske javnosti i politike, osnovni cilj u ovoj oblasti je puno uvažavanje i jačanje pravno zaštićenih vrijednosti uz uvažavanje pojedinih pozitivnih specifičnosti crnogorskog vrijednosnog sistema kakve su izražena solidarnost, kolektivno shvaćena sloboda i izražena ekološka svijest.

8. 4. 2. 1. INDIKATORI OSTVARENJA CILJA

1) *Stabilnost postojanja i rada institucija i procedura zasnovanih na opštim vrijednostima pravnog poretka.* Pravno zaštićene vrijednosti imaju svoju institucionalnu i proceduralnu konkretizaciju. Stepent implementacije pravnih vrijednosti na svim nivoima je važan pokazatelj ostvarenja ciljeva u ovoj oblasti. 2) *Stepent prihvatanja vrijednosti u crnogorskom društvu.* Vrijednosna opredjeljenja pravnog poretka moraju biti podržana od strane vrijednosti sadržanih u društvenom etosu. Stepent podržavanja i prihvatanja proklamovanih vrijednosti uz uvažavanje nekih tradicionalnih vrijednosti duboko ukorijenjenih u crnogorskoj svijesti je pokazatelj uspjeha u ostvarenju cilja.

8. 4. 2. 2. MEHANIZMI ZA OSTVARENJE CILJA

1) *Napredak Crne Gore u implementaciji osnovnih vrijednosti evropskog pravnog poretka.* a) *Jačanje liberalno-demokratskih institucija.* Stabilnost i jačanje institucionalnih aranžmana je proceduralni i formalni uslov za pristup EU, kao što je uslov i saglasnost u vrijednostima pravnih poredaka na svim nivoima opštosti (od ustavne proklamacije do pojedinačnih akata koji podrazumijevaju određene vrijednosti). S obzirom na to da su proklamovane vrijednosti pravnih poredaka CG i EU podudarne, jedan od osnovnih mehanizama za njihovu punu afirmaciju jeste proceduralna i institucionalna implementacija načina institucionalnog djelovanja koje ove vrijednosti podrazumijevaju. b) *Puna implementacija zakona zasnovanih na temeljnim vrijednostima pravnog poretka CG.* Ne treba sumnjati da će se zakonodavni proces u Crnoj Gori kretati u skladu sa vrijednostima crnogorskog i evropskog pravnog poretka. Puna implementacija zakona usvojenih na ovim osnovama je ipak nužan uslov realizacije proklamovanih vrijednosti u crnogorskom društvu, naročito u oblasti dosljednog sprovođenja koje može uticati na to da se određene prakse zasnovane na vrijednostima pravnog poretka EU ustale kao navike u javnim odnosima. Uprkos načelnoj komplementarnosti analiziranih pravnih sistema i crnogor-

skog etosa, mnoge javne prakse ukazuju na značajne poteškoće u prihvatanju zakonodavnih rješenja utemeljenih na analiziranim vrijednostima, što može biti otklonjeno isključivo dosljednom i pravičnom primjenom usvojenih zakona. c) *Jačanje obrazovne uloge institucija u oblikovanju osnovnih vrijednosti društva*. Institucije nisu samo proceduralni uslov za funkcionisanje jedne političke zajednice već bi trebalo da imaju i izraženu obrazovnu ulogu. Njihovo učešće u procesu sekundarne socijalizacije ne mora podrazumijevati eksplicitne oblike edukacije (iako može uključivati i to), već prije stabilnost i pravičnost njihovog funkcionisanja utemeljenog na proklamovanim pravnim vrijednostima. Jačanje njihove obrazovne uloge u okvirima vrijednosnih opredjeljenja datih u pravnim porecima Crne Gore i Evropske unije je neophodan uslov za ostvarivanje osnovnih vrijednosti i prihvatanje tih vrijednosti u crnogorskom etosu. 2) *Kretanje vrijednosnih orijentacija crnogorskog društva u pravcu vrijednosnih opredjeljenja crnogorskog i evropskog pravnog poretka*. a) *Pravedno funkcionisanje liberalno-demokratskih institucija*. Pod ovim podrazumijevamo nepristrasnost institucija i jednako postupanje prema svim članovima društva, njihovu transparentnost i responsivnost na zahtjeve pojedinaca i javnosti. Jedino institucionalna stabilnost i pravičnost mogu dovesti do prihvatanja proklamovanih vrijednosti kao opštedruštvenih i ličnih, tj. dovesti do kulturne i društvene prihvaćenosti proklamovanih vrijednosti. b) *Integracija vrijednosti pravnog poretka u primarnu i sekundarnu socijalizaciju*. Evolucija odnosa u kojima se odvija primarna socijalizacija je ključna za učvršćivanje onih vrijednosti koje mogu podržati liberalno-demokratska vrijednosna opredjeljenja pravnog poretka (pod ovim naročito podrazumijevamo evoluciju porodičnih odnosa i otklon od patrijarhalnosti i autoritarnosti). Isto važi i za obrazovne institucije koje su uključene u proces sekundarne socijalizacije, u kojima je moguće njegovati određene vrijednosti na direktniji način te time neposredno doprinijeti njihovom učvršćivanju u crnogorskom etosu. c) *Razvoj participativne političke kulture*. Političkoj kulturi je posvećen poseban dio potprojekta „Pitanja vrijednosti”. Demokratska politička kultura sa svim onim što podrazumijeva je *conditio sine qua non* ostvarivanja svih vrijednosnih opredjeljenja datih u pravnom poretku CG. d) *Jačanje institucionalnih osnova za valorizaciju ekološke svijesti prisutne u crnogorskom etosu*. Kao što je primijećeno da crnogorski etos može podržati vrijednosti pravnog poretka, primijećeno je i da institucionalno nije ostavljeno dovoljno prostora za valorizaciju određenih proklamovanih i široko prihvaćenih vrijednosti. Jaka ekološka svijest mora imati podršku u institucionalnim mehanizmima koji promovišu Crnu Goru kao ekološku državu znatno preciznije, konkretnije i u većem opsegu.

8. 4. 2. 3. PREPREKE U REALIZACIJI CILJA

S obzirom na formalnu podudarnost između vrijednosti evropskog i crnogorskog pravnog poretka, kao i s obzirom na relativnu pogodnost crnogorskog etosa za implementaciju vrijednosti crnogorskog i evropskog pravnog poretka, prikladnije je govoriti o preprekama u realizaciji pojedinih vrijednosti na nivou državnih i društvenih institucija i crnogorskog sistema vrijednosti. 1) *Neprihvatanje vrijednosti od*

strane svih političkih subjekata u Crnoj Gori. Vrijednosti koje su pravnim poretkom proklamovane ne moraju biti predmet opšteg prihvatanja, ali moraju biti prihvaćene u velikoj mjeri. Ako ovo nije slučaj, dovodi se u pitanje njihova praktična realizacija i implementacija, a takođe i stepen podrške ovim vrijednostima u javnosti te u nekoj mjeri i u crnogorskom etosu. 2) *Deklarativno ali ne i suštinsko prihvatanje pojedinih vrijednosti*. Ukazali smo na to da se na nivou proklamovanosti vrijednosti pravnih poredaka CG i EU u velikoj mjeri podudaraju, te da je pravni poredak CG dobar okvir za realizaciju analiziranih vrijednosih opredjeljenja. No, to samo znači da su crnogorski pravni poredak i crnogorski etos prikladni da podrže ove vrijednosti, a ne i to da će te vrijednosti nesumnjivo biti prihvaćene i implementirane. Utoliko postoji opasnost od fasadnog i deklarativnog prihvatanja vrijednosti bez stvaranja uslova za njihovo praktično, tj. institucionalno i obrazovno ostvarenje. 3) *Rastuće nezadovoljstvo institucionalnim aranžmanima zasnovanim na liberalno-demokratskim vrijednostima*. Setovi vrijednosti za koje je opredijeljen pravni poredak CG će svakako zavistiti od stepena razvoja društva i kvaliteta života građana. Neuspjeh institucija zasnovanih na ovim vrijednostima u ovim oblastima može dovesti u pitanje održivost jednog takvog sistema vrijednosti, utoliko prije što, kao što istraživanja pokazuju, crnogorski etos može podržati različite modele društvene organizacije. 4) *Istrajavanje pojedinih „vrijednosti” crnogorskog etosa koje ne podržavaju liberalno-demokratske prakse*. Istraživanja pokazuju da je politička kultura u Crnoj Gori dominantno podanička, da postoji visok stepen očekivanja od države uz nedostatak vrednovanja jednakosti, te shvatanje države kao paternalističke. Sve ovo može dovesti, u nedostatku dosljednog sprovođenja propisa zasnovanih na vrijednostima pravnog poretka, do znatno sporijeg uključivanja vrijednosnih opredjeljenja pravnog poretka u crnogorski etos. 5) *Neuspjeh u razvoju diferenciranog domovinskog identiteta i prevlast partikularnih identiteta*. Ovim pitanjem smo se detaljnije bavili u dijelu potprojekta „Etika i građanin” tako da je ovdje dovoljno naznačiti da Crnoj Gori predstoji dug put u učvršćivanju jedinstvenog građanskog identiteta kao garanta jedinstvenosti i društvene stabilnosti. Uprkos pozitivnim osnovama za nešto takvo u crnogorskom etosu, još uvijek postoji bojazan od prevladavanja partikularnih identiteta usljed neuspješnosti države da integriše različite društvene grupe.

LITERATURA

- [1] Bešić, Miloš; Đukanović, Borislav: *Svetovi vrednosti*, CID, Podgorica 2000.
- [2] Bilz, Kenworthy: *Defending the (Mis)use of Statistics in Law*, Journal of Institutional and Theoretical Economics, no. 166, 194–198, 2010.
- [3] Bovan, Saša: *Osnovi sociologije i sociologije prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
- [4] Crisp, Roger: *Ethics*, in: *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, by Edward Craig, edited by Edward Craig. London: Routledge, 1998.
- [5] Gallie, W. B.: *Essentially Contested Concepts*, Meeting of the Aristotelian Society 56, 167–198, 1956.
- [6] Jovanović, Pavle: *Politička kultura u Crnoj Gori*, CID, Podgorica, 2002.
- [7] Lukić, Radomir: *Sistem filozofije prava*, BIGZ, Beograd, 1995.

- [8] Pantić, Dragomir: *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*, Institut društvenih nauka, Beograd, 1990.
- [9] Stein, Peter and Shand, John: *Legal Values in Western Society*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1974.
- [10] Šuković, Mijat: *Ustavno pravo*, CID, Podgorica, 2009.
- [11] Vukadinović, Gordana: *European Universal Legal Values and Crisis Today*, The Annual Conference. Maribor: The Central and East European Network of Jurisprudence, 2009.